

O Tolstoju beseda

(Na otvaranju izložbe, 9. novembra 2010, u Biblioteci Filozofskog fakulteta, povodom stogodišnjice smrti velikog ruskog pisca)

Veliki, okrugli jubilej Lava Tolstoja dobar je povod da se više nego obično usredsredi pažnja na njegovo delo.

Maksim Gorki, koji je dobro upoznao gorostasa iz Jasne Poljane, svojevremeno je primetio da „nema čoveka koji bi bio dostojniji da se nazove genijem, nema složenijeg, i protivrečnijeg, i lepšeg [...] u posebnom smislu te reči”. Statistika UNESKA svedoči da njegovo delo ne tamni, da Tolstoj redovno spada među najčitanije i najprevođenije klasike. Istraživanje njegovog stvaralaštva je već odavno postalo posebna naučna grana - *tolstologija* (rus. *tolstoevedenie*). Opštepoznato je: ukoliko je talenat nekog stvaraoca izuzetniji, utoliko je poimanje i tumačenje njegovog dela teže. To posebno važi za Lava Tolstoja, kao autora veoma bogatog i razgranatog stvaralaštva, koje brojčano staje u preko stotinu i dvadeset tomova. Njegova svestranost je besprimerna. On je pripovedač, romanopisac i dramski stvaralac, ali i književni kritičar i izdavač; istovremeno važi za mislioca velikog kalibra, psihologa, etičara, istoričara, pedagoga, sociologa, čak proroka. Ovom prilikom nastojaćemo da ostvarimo što je moguće kraće izlaganje, sledeći piščevu misao iz njegovog poslednjeg obimnog dela - *Hadži Murat* (završeno 1904, objavljeno posthumno) – da je *dobro da govor bude kratak, a kanap* (misli se - za vešanje) *dugačak*. Uostalom, koga zanima može da konsultuje druge naše tekstove o Tolstoju, objavljene u poslednje vreme

U ovakvim prilikama-povodima uputno je podsetiti se, sasvim sažeto, na **osnovne činjenice stvaralačke biografije**.

Veliki pisac zemlje Rusije rođen je 28. avgusta, odnosno, po novom kalendaru, 9. septembra 1828. godine – umro je 7. tj. 20. novembra 1910. Poreklom je iz kolenovičke i nekad bogate plemićke porodice Tolstoj, koja se bračnim vezama ukrštava sa mnogim ruskim porodicama „plave krvi“.

Lav Nikolajevič je rano ostao bez roditelja... Na studijama nije ispoljavao svoje prave sposobnosti. (Učio je na dva fakulteta- istočne jezike i pravo). Životni nemiri i izazovi, iskušenja, odveli su mladog Lava Tolstoja u tzv. Krimski rat, u kome je učestvovao kao dobrovoljac. Ono što je bitno: upravo tu je on rođen kao pisac. Boraveći u ratnom pohodu na Kavkazu, Tolstoj je napisao svoja prva književna dela: autobiografske pripovesti *Detinjstvo* i *Dečaštvo*, započeo pripovetku *Kozaci* (sve 1852. godine.). Smeštajući Tolstojev debi u kontekst ruske klasične književnosti, podsećamo se da je on počeo aktivno da piše beletristiku u godini Gogoljeve smrti. Od utirača puteva među živima tada već nije bilo ni Puškina (poginuo u dvoboju 1837. godine, iste one kada je devetogodišnji Tolstoj izgubio oca), niti Ljermontova (takođe izgubio život u dvoboju, 1842). Turgenjev i Gončarov, Njekrasov, Tjutčev i Fet, sa kojima je ostvario dobra poznanstva, već su bili osvedočili svoj talenat. I Dostojevski je već bio stekao književno ime, ali se Tolstoj sa njim nije nikad lično upoznao. Možda zbog toga i ne treba žaliti, s obzirom na to da je Lav Nikolajevič imao „težak karakter“, da je jedno vreme bio u svađi i sa najbližim mu među piscima Fetom, te da je čak

insistirao da mu Turgenjev izađe na dvoboj. Zaboravivši te incidente sa ovim svojim kolegama po peru je docnije prijateljevao.

Ohrabren svojim prvim književnim pokušajima, a razočaran ruskim gubitkom Sevastopolja, Tolstoj je odlučio da napusti vojnu karijeru i da se zauvek posveti literaturi. Iz ovog, ranog, perioda stvaralaštva posebno su vredne i njegove ratne pripovetke, koje objedinjuje opšta problematika rata na Kavkazu i Krimu, kao i tematika smrti u njenim različitim pojavnim oblicima. Jasno: to su one preokupacije, kojima će Tolstoj docnije posvećivati veliku pažnju u svojim po obimu većim delima, ali i u publicističkim člancima. Na ličnom planu to je period kada Tolstoj tumara tražeći svoje mesto u životu, sve do ženidbe sa Sofijom Andrejevnom Bers, ćerkom moskovskog lekara iz porodice rusifikovanih Nemaca. Upravo u atmosferi tek ostvarene bračne sreće i oslobođene velike kreativne energije Tolstoj piše svoje grandiozno delo – ***Rat i mir (1863-1869)***.

Za ovo delo bismo najpre istakli da je ono struktuirano u obliku inovantne žanrovske podvrste, bazirane na organskoj sintezi *epopeje* i *romana*. Najkraće rečeno, roman-epopeja nastoji da ostvari „totalitet shvatanja sveta i života“, preko nacionalne, društvene, istorijske i porodične problematike, suštinski se baveći pitanjima opstanka kolektiviteta u njegovim kriznim, tzv. graničnim situacijama. Tolstojeva čuvena kratka formulacija to definiše kao izražavanje „narodne misli“. U ovom svom romanu Tolstoj je umetnički ubedljivim tkanjem postigao mimetički plastično, kako to kaže Alberto Moravija – „čulima skoro neuhvatljivo i neprimetno približavanje realnosti“. Drugi, pak, kompetentni čitaoci, u prvi plan ističu majstorstvo oblikovanja nezaboravnih karaktera (preko 600 junaka) i funkcionalnih pejzaža (plenera). Ovaj roman nema pojedinačnog glavnog junaka. U njemu su isprepleteni lični život i istorija, stvarne ličnosti i one izmišljene.

Na ovom mestu za nas je važna Tolstojeva filosofija istorije, umetnički osmišljena upravo u *Ratu i miru*. Osnovni postulat njegove filosofije istorije i društva jeste da je čovek slobodan na mikroplanu svog života (privatnog), ali ne i na makro-istorijskom planu, gde su mu uticaji ograničeni, određeni, a u velikim lomovima čak i stihijski predodređeni. Tolstoj je u *Ratu i miru* pokušao odgovoriti na večita pitanja međuodnosa *ličnog* i *opšteg* načela. Dobro nam je poznato da su ta pitanja u najnovijoj istorijskoj praksi bila od planetarnog značaja. Posebno onda kada su pogrešno shvaćene ili namerno iskrivljene koncepcije Ničea i Tolstoja, zloupotrebjene u totalitarne svrhe.

Početkom 70-tih godina Tolstoj se nakratko prestaje baviti beletristikom. Ponovo se vraća pedagoškom radu u svojoj jasnopoljanskoj školi, piše popularna, poučna dela, namenjena pre svega deci i širokim narodnim masama. Uskoro, međutim, biva preokupiran novom idejom o romanu u kome bi, kroz svoju stvaralačku lupu prelomio „porodičnu misao“. Ona se u remek-delu ***Ana Karenjina (1873-1877)*** razmatra sa više aspekata. Pri tom su dominirajući psihološki, društveni i etičko-religiozni faktori.

U ovom svom besprekorno komponovanom delu pisac prati sižejne linije triju porodica: Karenjinih, Levinih i Oblonskih. Smešta ih u sebi savremenu epohu, insistirajući na psihološkim i filozofskim motivacijama ponašanja junaka. Idejni i kompozicioni stožer su osećanja naslovne junakinje. Anina ljubav prema gardijskom oficiru Vronskom je iskrena, neskrivena, strasna, ali

tragična, budući da je kao udata žena zavolela drugog. U tome je njena “krivica bez krivice“. Tolstojevo shvatanje krivice je hrišćansko: čoveku je data sloboda, koju on može koristiti prema svom nahođenju. Ako pak učini greh – za njega će sam odgovarati. Tako se najčešće tumači jevandeoski moto ovog romana: “Mne otmucenie, i Az vozdam“.

Za naše prilike je zanimljivo da se u osmom delu romana raspravljaju aktuelna slovenska pitanja. Naime, posle Aninog samoubistva Vronski kao dobrovoljac odlazi u Srbiju, da joj pomogne u oslobađanju od turskih zavojevača. Istovremeno neki drugi junaci romana (poput Levina, na primer) ostaju na pozicijama neprotivljenja zlu nasiljem. I u *Ani Karenjinoj* Tolstoj pokazuje veliku umešnost dijalektičkog anatomisanja čovekove duše, majstorstvo oblikovanja osećanja emocija i strasti. Zato nas u pripovesti *Krojerova sonata (1887-1889)* pisac iznenađuje žestokom, bespoštednom osudom porodično-bračnih veza. Naime, u periodu kada su u ruskom društvu, te i u ruskoj književnosti, veoma aktuelna pitanja tendencije raspada porodice, Tolstoj zaoštava svoju tačku gledišta do krajnjih granica. Dotadašnje poglede na brak smatra neispravnim. On razobličava brak sa stanovišta prakse: bračnih nesuglasica i svađa, ružnih prepirki, ljubomore i sl., – što ostanak u porodici čini licemernim. Tako je veliki pisac postao zagovornik bezbračja.

Generalno uzev, u 80-tim i pogotovo u 90-tim godinama XIX veka, Tolstoj je sve skloniji kritici i negaciji poretka stvari. To je došlo do izražaja i u njegovom poslednjem epohalnom romanu – *Vaskrsenje (1889-1899)*, koji se može shvatiti kao književno-umetničko oblikovanje društvenih vrenja u Rusiji krajem XIX veka, sa naglašenom strasnom kritikom socijalne nepravde. To je u pravom smislu roman ideološke, ponekad čak i ogoljene političke tendencije, koja se najpre ogleda u kritici državnih institucija – suda, crkve i visoko pozicionirane birokratije. Reč je o književno-umetničkom oblikovanju društvenih vrenja u Rusiji krajem XIX veka sa stanovišta strasnog razobličavanja socijalne nepravde.

U centru pažnje su likovi nepravedno kažnjene zatvorom Kaćuše Maslove i plemića-pokajnika Dmitrija Nehljudova. Može se zapaziti da je prvi put kod Tolstoja glavna junakinja žena iz naroda, vaspitana kod dobrotvora u plemićkoj kući, zatim napuštena i gurnuta u pakao prostitucije. Tolstoj na nju gleda sa simpatijama, pokazujući da je njen pad ipak privremen. Ona doživljava moralni preporod, ne prihvata da bude izbavljena od strane pokajnika Nehljudova. Nehljudov traži izlaz u moralnom usavršavanju, svom etičkom vaskrsnuću. Maslova pak smelo ide na robiju, zajedno sa junacima novog doba – političkim osuđenicima. Ovi motivi predstavljaju nove elemente u piščevom stvaralaštvu. Treba reći da Tolstoj, u skladu sa svojim uverenjima, revolucionarno-partijskoj organizaciji ipak pretpostavlja pojedinačno samousavršavanje. On je tokom svog celokupnog života afirmisao stvaralačko umesto rušilačkog načela. Dakle, ako je Dostojevski, kao Tolstojev savremenik i drugi veliki vladalac misli i umova ruske inteligencije prešao put od zloduha revolucije do apologije pravoslavlja, onda se za Tolstoja može reći da se umnogome kretao u suprotnom smeru. Jedino što je i Tolstoj bio ubeđeni protivnik revolucionarnog nasilja, a pristalica negovanja korenite promene svesti – nenasilnim putem. Druga je stvar što su mnogi intelektualci (i ne samo ruski!), od XIX veka, pa nadalje, izašli iz Tolstojeve bluze/rubaške.

Tolstojeva duhovna drama, koja je okončana tragičnim bekstvom od kuće i smrću, uveliko je prisutna i u njegovom odnosu prema religiji. Najkraće rečeno taj odnos je izuzetno složen i uglavnom jeretički. Tolstojevo sozercanje sveta nije bilo sklono metafizici.

Tolstoj i mi

U ovom prigodnom trenutku jedva da ostaje vremena da se podsetimo na recepciju Tolstoja kod nas, od prvog pomena do danas. Karakteristično je da su se prvi prevodi Tolstojevih dela pojavili kod Srba pre nego kod mnogih drugih evropskih naroda. Naime, podaci govore da je prvi prevod nekog Tolstojevog dela najpre objavljen kod Čeha, 1860. godine (*Zabeleške jednog markera*). Osam godina docnije pojavio se i prvi prevod na srpskom jeziku – pripovetke *Mećava*, u novosadskoj „Danici“. U periodu između dva rata interesovanje za Tolstojevo stvaralačko biće i njegovu mnogostruku delatnost ne slabi, već se samo pojačava, da bi posle Drugog svetskog rata, pa do danas prevodi i napisi o njemu bivali sve kvalitetniji, kvalifikovaniji, analitički pronicljiviji.

Rezimirajući, mogli bismo istaći da je Tolstoj jedan od najčitanijih i najbolje tumačenih stranih pisaca kod nas. Svi njegovi bitniji tekstovi dostupni su našem čitaocu, budući da su prevedeni na srpski jezik, neki i po više puta. Njegova najpoznatija dela su duboko urasla u naše vaspitanje i obrazovanje. Njime su se bavili naši najistaknutiji kritičari: Branko Lazarević, Jovan Skerlić, Milan Bogdanović, Pero Slijepčević, Jaša Prodanović, Isidora Sekulić, Velibor Gligorić i drugi. U posleratnom periodu njegovo stvaralaštvo su proučavali kvalifikovani književni rusisti. Od posebnog je značaja što je “gorostas iz Jasne Poljane“ ostavio veliki uticaj na srpske realiste, po pravilu poklonike njegovog dela. U prvom redu na Lazu Lazarevića, Milovana Glišića i Svetolika Rankovića; manje na Ivu Andrića, Miloša Crnjanskog i Dobricu Ćosića.

Zaključak

Mnogo je pokazatelja da u svetu i kod nas interesovanje za Tolstojevo sveukupno delo – romane, pripovetke, drame, pedagoško stvaralaštvo i publicistiku – ne jenjava. Jer, Tolstoj je stvaralac neprolazne veličine, koji nas je obdario vrhunskim delima. On je sa nama i iznad nas, kao *memento vivere* savremene kulture. Na nama ostaje da iz njegovog neiscrpnog vrela zahvatimo bar jednu česticu, imajući u vidu našu savremenost, koju Tolstoj, ma kako bio proročanski nastrojen, nije mogao predvideti.

Najзад, uz napomenu da je studente Odseka za slavistiku, Galinu Lukić i Miloša Milojevića, koji su čitali Tolstojeve tekstove u originalu, pripremala asistent mr Melina Panaotović, te da je ovu lepu izložbu, posvećenu Tolstojevim delima u fondu naše uzorne Biblioteke, pripremila Nada Usanović-Ašonja, čast mi je da vas sve pozovem da izložbu zajednički pogledamo i razgledamo.

Prof. dr Bogdan Kosanović